

**KLASSİK MƏKTƏB VƏ XVIII-XIX ƏSRLƏRDƏ FRANSADA YENİ
CİNAYƏT HÜQUQUNUN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFI****E.Q.NƏBİYEV*****Bakı Dövlət Universiteti***

Quldarlıq cəmiyyətində insanların qeyri-bərabərliyi hökm sürdüüyü şəraitdə ölən və ya qatilin mənsubiyyətindən asılı olaraq insanın öldürülməsi ya hakim dairələr üçün təhlükəli sayılmır, ya da ən təhlükəli cinayətlərdən biri kimi qələmə verilirdi. Məcburetmə tədbirləri də ölən və qatilin hansı sinfə mənsubiyyətindən asılı idi. Qəbilə quruluşu dövründə mövcud olan qan intiqamı quldar cəmiyyətində qalsa da ona yalnız azadlar arasında yol verilirdi. Qəbilə quruluşu dövründən qalmış sürgün artıq qula şamil edilmirdi. Bu cəzanın qula tətbiq olunması mənasız idi, çünki sürgünə məruz qalmış qul arzu etdiyi azadlığı əldə etmiş olardı.

Feodal cəmiyyətində yalnız feodallar və feodal kilsəsi üçün təhlükə kəsb edən hərəkətlər cinayət sayılırdı. Kəndlilər tərəfindən feodalların imtiyazlarının həтта cüzi pozulması belə amansız cəzalandırılırdı. Feodallar tabeliyində olan kəndliləri öz məhkəməsilə cəzalandırırdılar. Feodal cəmiyyətində kilsə ən iri mülkədar idi. Onun mənafeələrini pozanlara qarşı sərt cəza tədbirləri tətbiq olunurdu. Katolik kilsənin dini ehkamları ilə hər hansı uyğunsuzluq kafirlik kimi qiymətləndirilir və tonqalda yandırma cəzası ilə cəzalandırılırdı. Feodal cəmiyyətinin cinayət qanunvericiliyi müxtəlif silklərin nümayəndələri üçün eyni əmələ görə qeyri-bərabər cəza prinsipini ardıcıl olaraq həyata keçirirdi. Göründüyü kimi, cinayət anlayışı hakim dairələrin hüquq düşüncəsinə uyğun olaraq müəyyən olunurdu. Belə ki, quldar cəmiyyətində cinayət anlayışı quldarların, feodalizm dövründə isə feodalların hüquq düşüncəsini əks etdirir.

Deyilənləri orta əsr dövründə Fransanın timsalında göstərmək olar. Senyorluq monarxiyasının ilk dövrlərində (XII əsrə qədər) cinayət ayrı-ayrı şəxslərin mənafeyinə toxunan hərəkət, cəza isə həmin şəxslərə vurulmuş zərərin əvəzi sayılırdı. Artıq XII əsrdə cinayət anlayışı müəyyən dərəcədə formalaşdı və bir qədər dəqiqləşdirildi. Əgər əvvəllər cinayət şəxsi iş sayılırdısa, artıq bu əməl ictimai əhəmiyyət kəsb edirdi. Cinayət dedikdə, «əmin-amanlığı» pozma, yəni feodal quruluşuna, feodal qaydalarına qarşı qəsdlər başa düşülürdü. Cinayətin bu cür qeyri-müəyyən anlayışı məhkəmə orqanlarının özbaşınalığı üçün şərait yaradır, onlara cinayət məsuliyyətinin hədlərini öz istədikləri kimi müəyyən etməyə imkan verirdi. Şəxsin cinayət məsuliyyəti onun silki mənsubiyyətindən asılı idi. Bir qayda olaraq zadəganlara cismani cəzalar tətbiq olunmurdu, onlara verilən cəza növü cərimə və əmlak müsadirəsi idi. İmtiyazlı təbəqələr üçün bərabərlər məhkəməsi qaydası tətbiq olunurdu, yəni hər bir feodal özünə bərabər məhkəmə tərəfindən məhkum olunmalı idi. Kəndli əhalisinə gəldikdə isə, onlar senyor

məhkəməsi tərəfindən məhkum olunurdu. Bu işdə senyor üzərində heç bir nəzarət yox idi. Kəndli cüzi bir əməl üstündə ciddi cəzalandırıla bilərdi. Dini şəxsləri kilsə məhkəmələri, şəhərliləri isə şəhər məhkəmələri məhkum edirdi.

Cinayət hüququnda təqsirsiz cinayət məsuliyyətinə cəlb etmə və cəzalandırma geniş yayılmışdı. Belə ki, bəzi siyasi cinayətlərə görə, məsələn, əlahəzrəti təhqir etmək üstündə təqsiri olmayan azyaşlı uşaqlar, anlaşıqız şəxslər, bəzən isə hətta heyvanlar belə cəzalandırılırdı. Cəza hədə-qorxu xarakteri daşıyırdı. Cəzaların növləri və onların tətbiqi qaydası cəza siyasətinin son dərəcə amansızlığından xəbər verirdi. Əlahəzrəti təhqir etməyə, din əleyhinə olan cinayətlərə, habelə bəzi digər cinayət əməllərinə görə müxtəlif formalarda (boynun vurulması, asma, təkərləmə, şaqqalama, yandırma, hissələrə parçalama, diri bədənəndən içalatı çıxarma, əridilmiş metalı boğaza tökmə, edam olunacaq şəxsi qaynar qazana salma və s. formalarda) ölüm cəzası həyata keçirilirdi. Şikəstətmədən, cismani cəzalardan, həbs cəzasından və katorqa işlərindən, rüsvayçı cəzalardan (rüsvayçı dirəyin yanına qoymaqla cərimə, çıpaq şəkildə gəzdirmə və s.), cərimə, əmlak müsadirəsi cəzasından geniş istifadə olunurdu. Cəza müqəssirin silki vəziyyəti ilə bağlı idi. Cəza təyin olunarkən cinayətin xarakteri və ağırlığı nəzərə alınmırdı. Bu da kral məhkəmələrinin müxtəlif sui-istifadələrinə və özbaşınalıqlarına gətirib çıxarırdı.

Feodalizm dövründə təkcə Fransada deyil, digər Avropa ölkələrində də cinayət sayılan əməllər sırasında din əleyhinə olan cinayətlərə xüsusi önəm verilirdi. XVI və XVII əsrlərdə kilsə və dövlətin konsolidasiyası ona gətirib çıxardı ki, xəyanət və kafirlik ölüm cəzası ilə cəzalandırılırdı. Allahsızlıq, zinakarlıq və cadugərlik də eyni cəza ilə cəzalandırılırdı. Bu dövrdəki cəzaların sərt olması belə bir qənaətə gəlməyə əsas verir ki, cəza ədalətin təzahürü deyil, daha çox əvəz çıxmaq məqsədi daşıyırdı.

Göründüyü kimi, feodal hüququ silki xarakter daşıyırdı, imtiyazlı hüquq idi. Hüququn silki xarakteri cinayət hüququ sahəsində də təzahür edirdi. Qanun eyni bir cinayət üçün müxtəlif təbəqələrdən olan şəxslərə müxtəlif cəzalar müəyyən edirdi. Feodal hüququnun xüsusiyyətlərindən biri onun partikulyarizmidir. İqtisadi və siyasi dağınıqlıq, siyasi hakimiyyətin torpaq sahiblərinin əlində cəmləşməsi həm də bütün ölkə üçün vahid hüquq sisteminin olmamasına səbəb oldu¹. Belə ölkələrdən biri Fransa olmuşdur. Mütləqiyyət dövründə ölkənin hər bir knyazlığının öz qanunları var idi. Hələ XIII əsrdə Fransada 60-a qədər böyük, 300-ə qədər kiçik kutyum (yerli adi hüquq məcmuələri) mövcud olmuşdur. Sonralar feodal dövlətlərinin mərkəzləşməsi ilə birlikdə feodal hüququnun sistemləşdirilməsi cəhdləri olmuşdur.

Bununla belə, hələ qədim dövrdə Romada “cəmiyyət hüquqla idarə olunmalı və idrak normalarına tabe olmalıdır” ideyasına rast gəlmək olar (fərqi şəxslər arasında münasibətlərdə romalılar buna yol verirdi). Lakin XII-XIII əsrlərdə bu ideyanın yenidən gündəmə gəlməsi şübhəsiz ki, inqilabi addım olmuşdur. Yalnız hüquq və ədalət əsasında cəmiyyət qurmaq, əsrlərlə hökm sürən özbaşınalığa son qoymaq, sırf mülki işlərin həllində ilahi qüvvəyə müraciət etməkdən imtina edilməsi, şəxsi hakimiyyətin demokratiya ilə əvəzlənməsi tələbi və s. bu kimi tələblər

¹ Bax: M. Məlikova. Dövlət və hüquq nəzəriyyəsi. B.: 1988, s.80-81

Avropanın ictimai-siyasi və hüquqi həyatında baş verən mühüm proseslərdən, cəmiyyətin irəliyə doğru inkişafından xəbər verirdi. Artıq XIII əsrdə dini, əxlaqı mülki qayda və hüquqla qarışdırmırdılar. Hüququn rolu və əhəmiyyəti artırdı. Cəmiyyətin qabaqcıl təbəqələri, ilk növbədə hüquqşünaslar və filosoflar hakimiyyətdən bütün ictimai münasibətlərin yalnız hüquq üzərində qurulmasını, keçmiş əsrlər boyu cəmiyyətdə hökm sürən anarxiya rejiminə son qoyulmasını tələb edirdilər. Təsadüfi deyil ki, elmi nöqtəyi-nəzərdən roman-german hüquq sisteminin əsası XIII əsrdə qoyulur.

Cəmiyyət, iqtisadiyyat və dövlət inkişaf etdikcə və xarakteri dəyişdikcə hüquq da və onunla bərabər hüquq haqqında təsəvvürlər: onun anlayışı, mahiyyəti, formaları, funksional rolu haqqında təsəvvürlər də dəyişir. Lakin hüququ və müvafiq olaraq hüquq haqqında təsəvvürləri kardinal surətdə dəyişmək üçün yalnız iqtisadi əlaqələrin ifadə formalarına (müqavilə və s.) toxunan lokal dəyişikliklər deyil, cəmiyyət və dövlət miqyasında baş verən dərin proseslərə toxunan global dəyişikliklər tələb olunur ki, bu da siyasi inqilablar nəticəsində mümkün idi.

Avropa cəmiyyəti inkişaf etdikcə hüquqda, o cümlədən cinayət hüququnda müvafiq təkamül prosesləri baş verirdi. Hüquq haqqında təsəvvür və ona münasibət getdikcə dəyişirdi. Universitet proqramlarında və kurslarında Roma hüququna prioritet münasibəti özündə təkcə akademik deyil, həm də rəşionalizm başlangıclarını təzahür etdirən hüququn prinsiplərini formulə etmək səyilə əvəz olundu. Təbii hüquq doktrinası adlanan bu yeni cərəyan XVII-XVIII əsrlərdə Avropa universitetlərində qəti şəkildə bərqərar olur.

Kapitalizm dövrünün qanunvericiliyi isə cinayət hüququ sahəsində qeyri bərabər cəza prinsipini rədd etdi və hamının cinayət qanunu qarşısında formal bərabərlik prinsipini irəli sürdü. Cinayət bütün cəmiyyət üzvlərinin mənafeyinə qəsd edən əməl sayıldı. Cinayət hüquq normalarını tətbiq edən məhkəmə cəmiyyətin maraqlarından çıxış edir və cinayət törətmiş vətəndaşları ictimai mənsubiyyətindən asılı olmayaraq cəzalandırır. Lakin yeni, mütərəqqi prinsiplərin bərqərar olması uzun bir yol keçmiş, öncə ideyalar, görüşlər formasında meydana gəlmişdir.

XVI-XVIII əsrlər Avropa tarixində xüsusi bir dövr olmuşdur. Məhz bu dövrdə milli dövlətlərin təşəkkül tapması və vətəndaş cəmiyyətinin formalaşması baş verir. Müvafiq olaraq bu prosesləri əks etdirən, onları izah edən siyasi-hüquqi nəzəriyyələr, ilk növbədə dövlət suverenliyi və təbii hüquq nəzəriyyələri meydana gəlir. Yeni dövrdə təbii hüququn əhəmiyyəti vurğulanır, mənbəyi isə artıq allahın hökmündə deyil, insanın öz təbiətində olduğu göstərilir². Təbii hüquq nəzəriyyəsinin meydana gəlməsi vətəndaş cəmiyyətinin inkişafı ilə bilavasitə bağlıdır. Yeni dövrün siyasi-hüquqi konsepsiyalarının əsas anlayışları fərdlərin azadlığı və bərabərliyi idi. Belə ki, XVII əsrin görkəmli mütəfəkkiri olan C.Lokkun fikrincə, azadlıq ədalətli, hamı üçün ümumi qanunlara tabe olmaqdan, öz ixtiyarı ilə qanunla qadağan olunmayan hər şeyi etməkdən və ədalətsiz cəzalandırılmaqdan ehtiyat etməməkdən ibarətdir. Ancaq icazə veriləni qanuni sayan feodal

² Вах: И.Ю. Козлихин, А.В. Поляков, Е.В. Тимошина. История политических и правовых учений. Учебник. Санкт-Петербург, 2007. s.128.

hüququndan fərqli olaraq burjua hüququ (Fransanın 1789-cu il “İnsan və vətəndaş hüquqları bəyannaməsi”) qanunla qadağan edilməyən hər şeyi rəsmi surətdə qanuni elan edir.

Qeyd olunduğu kimi, yeni dövrdə hüquqa, o cümlədən cinayət hüququna – cinayət və cəza məsələlərinə münasibət köklü surətdə dəyişir, cinayət hüququnda ciddi dəyişikliklərin əsası qoyulur. Quldarlıq və feodalizm dövrlərində hüquq hakim sinfin qanunla ifadə olunmuş iradəsi olduğu halda yeni dövrdə hüququn ümumbəşəri xarakteri ön plana çəkilir.

Hələ XVII əsrdə ingilis inqilabı dövründə cinayət hüququnun prinsipləri səsələnmişdir. Cinayət hüququ sahəsində XVII əsr ingilis inqilabı 1789-cu il fransız inqilabının dəqiq proobrazı olmuşdur. Bekonun, Qobbsun və Lokkun əsərlərində, ingilis inqilabının konstitusiyaya sənədlərində XVIII və XIX əsrlərin cinayət hüququ və cinayət prosesinin əsasını təşkil etmiş cinayət-hüquqi ideyaların proobrazına artıq rast gəlmək olar. Lakin XVIII əsr fransız inqilabına yaxın dövrdə və inqilab zamanı bu ideyalar tam inkişaf etdirilərək Ş.Monteskye, J.J.Russo və Ç.Bekkariyanın əsərlərində parlaq şəkildə ifadə olunmuş, Fransanın 1789-cu il “İnsan və vətəndaş hüquqları Bəyannaməsində” ümumi müddəalar şəklində elan olunmuş və 1791-ci və 1810-cu il cinayət məcəllələrində təsbitlənmişdir.

Belə ideyalardan biri qanunçuluq ideyası idi. Qanunçuluq haqqında ideyalar minilliklər ərzində tədricən inkişaf etsə də, bu ideyanın prinsip kimi formulə edilməsində Ş.Monteskye, P.Volter, Ç.Bekkariya və b. kimi böyük mütəfəkkirlərin xüsusi xidmətləri olmuşdur. Qanunçuluq prinsipi ilk dəfə 1789-cu ildə Fransa burjua inqilabı ilə doğulan fransız bəyannaməsində öz əksini tapmışdır. Sonradan Fransanın 1791-ci il Cinayət Məcəlləsində bu prinsip təsbit edilmişdir. Burada deyilirdi: “Şəxs ancaq cinayət edənə qədər elan edilmiş və qüvvəyə minmiş qanunla, qanunun müəyyən etdiyi qayda üzrə məsuliyyətə alına bilər”.

Yeni dövrün görkəmli mütəfəkkirlərinin əsərlərində öz əksini tapmış cinayət və cəza məsələlərinə dair yeni baxışlar yönümündə yeni cinayət hüququnun formalaşması və inkişafında klassik məktəbin³ rolu və əhəmiyyətini xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır. Çezare Bekkariyanın (1738-1794) “Cinayət və cəzalar” adlı məşhur əsərində diqqət cinayət və məhkəmələr probleminə yönəlmişdir. Bunun bilavasitə nəticəsi olaraq Avropa ölkələrində məcəllələşdirmələr meydana gəldi⁴.

Klassik cərəyan XVIII əsrdə Ç.Bekkariyanın və maarifçi-humanist cərəyanına mənsub olan digər mütəfəkkirlərin (F.Volter, Ş.Monteskye və b.) əsərlərində hakimiyyətə gələn burjuaziyanın hüquqi baxışları formulə edilən zaman meydana gəldi. Feodalizmlə mübarizəyə qalxmış burjuaziya klassik məktəbin fəlsəfi prinsiplərindən xeyli dərəcədə faydalanmış, onları əsas götürmüşdür. Klassik məktəb cinayətin özünü

³ Klassik məktəb 1764 və 1775-ci illər arasında Ç.Bekkariyanın “Cinayət və cəzalar” haqqında əsərindən sonra yarandı. Klassik məktəbdən başqa kriminologiya elminin inkişafında mühüm rol oynamış pozitivist və ya italyan məktəbini qeyd etmək lazımdır. Bu məktəbin əsası 1896-1897-ci illərdə işıq üzü görmüş Lombrozonun “Cinayətəkar insan” əsəri ilə qoyulmuşdur. Bu cərəyan tərəfdarlarının fikrincə cinayətəkar davranış cinayət törədən şəxs tərəfindən azad seçilmir, bioloji və sosial irslə və digər amillərlə fərqlənir.

⁴ Вах: Чезаре Беккария. О преступлениях и наказаниях. М.: 1939, с. 259.

önə çəkir və eyni xətalara görə eyni cəzaların verilməsinin tərəfdarı kimi çıxış edir. Onun əsas şüarı “cəza cinayətə uyğun olmalıdır”.

Çezare Bekkariya “Cinayət və cəzalar” traktatında cinayət hüququna aid burjua demokratiyasının əsas prinsiplərini (leqallıq, formal azadlıq⁵ və formal bərabərlik) parlaq şəkildə inkişaf etdirdi. Cinayət-hüquqi proqram kimi Ç.Bekkariyanın traktatında burjuaziyanın tələbləri nullum crimen sine lege, nulla poena sine lege (qanunda göstərilməyən əməl cinayət deyil⁶, qanunda göstərilməyən cəza yoxdur), hamının cinayət qanunu qarşısında bərabər olması, cəza və cinayətlərin mütənasibliyi irəli sürüldü. Bu müddəalar təşəkkül tapan dövrdə burjuaziyanın siyasi və inqilabi mənafeələrinə cavab verdiyindən təkəcə Fransada deyil, bütün Avropada cinayət hüququnun klassik məktəbinin nümayəndələri olan hüquqşünasların və filosofların əsərlərində daha da inkişaf etdirildi.

Edilən cinayətlərə görə məsuliyyətin və cəzanın labüdlüyü prinsipi cinayət hüququnda çox geniş yayılmışdır. Adətən bu anlayış altında cinayət etmiş şəxsə əməlin zəruri nəticəsi kimi mütləq cəza verilməsi başa düşülür. Lakin bu terminoloji anlayış bu mühüm prinsipin bütün cəhətlərini əks etdirmir. Məhz cinayət hüququnda bu prinsip sözün əsl mənasında, tam şəkildə təminata malikdir və qanun qarşısında hamının bərabərliyi kimi mühüm anlayışı özündə cəmləşdirir⁷. Məhz bu bərabərliyin olmamasını qeyd edən Ş.Monteskye yazırdı: “Hər cür pozğunluqların səbəblərini araşdırmağa çalışın, onda görürsünüz ki, bu pozğunluqlar heç də cəzaların zəifliyindən deyil, cinayətlərin çox vaxt cəzasız qalmasından doğur”⁸.

Hüquqda klassik cərəyanın banisi sayılan Çezare Bekkariya isə “Cinayət və cəzalar” adlı traktatında göstərirdi ki, cinayətin qarşısını alan ən mühüm vəzifələrdən biri cəzaların ağırlığı yox, onların məcburiliyidir”⁹.

Tarixin daha ön çağlarında cəzanın ziyanı ancaq insanın fiziki varlığına və onun əmlakına qarşı yönəlmiş halda, sonrakı dövrlərdə tədricən belə mövqedən uzaqlaşma baş vermiş, cəzanın ziyanı həm fiziki, həm də şəxsin mənəvi varlığına qarşı yönəlmişdir.

Ümumiyyətlə, XVIII əsrdən başlayaraq klassik hüquq məktəbinin, habelə cinayət hüququna dair meydana gələn digər mütərəqqi təlimlərin təsiri altında ayrı-ayrı dövlətlərdə cinayət qanunvericiliyinə aid keçirilən islahatlarda cəzanın predmetinə daha çox qeyri-əşya xarakterli ünsürlər – xüsusən mənəvi ünsürlər daxil edilmişdir.

Məlum olduğu kimi, ölüm cəzası, onun ağır növləri qədim dövrdə və orta əsrlərdə geniş yayılmışdı. Ölüm cəzası müxtəlif tarixi dövrlərdə təkəcə cəza olaraq qalmamış, həm də “təhlükəli” adamların məhkəməsiz

⁵ Azadlıqla əlaqədar 1784-cü ildə Monteskye özünün məşhur “Qanunların ruhu haqqında” əsərində azadlığın təmin olunması üçün cinayət qanunlarının olduqca vacib olduğunu vurğulamışdır.

⁶ Elmi təfəkkürün, hüquqi düşüncənin çöxəsrlik inkişafının nəticəsi olaraq “qanunda göstərilməyən əməl cinayət deyildir” prinsipi formalaşmış və ilk dəfə 1789-cu il Fransada qəbul edilən “İnsan və vətəndaş hüquqları bəyannaməsində” təsbitlənmişdir. Az sonra, 1791-ci ildə qəbul edilən Fransanın ilk cinayət məəcəlləsinin vacib prinsipi kimi müəyyən edilmişdir.

⁷ Bax: Cinayət hüququ. Ümumi hissə. B.: 1995. s.21

⁸ Ш.Монтескье. Избранные произведения. М.: 1955, s.233.

⁹ Чезаре Беккария. О преступлениях и наказаниях. М.: 1939.

məhv edilməsi vasitəsi olmuşdur. Bütün dövrlərdə ölüm cəzasının tətbiqi xeyli dərəcədə şəxsiyyətin cəmiyyətdəki mövqeyi ilə bağlı olmuşdur. Əski dövrlərdə insan şəxsiyyətinin təhlükəsizliyi üzərində dövlət qayğısı mövcud olmamışdır. Cəmiyyətdə mənəvi-etik və hüquqi təsəvvürlərin zəif olması, insan şəxsiyyətini və həyatını mühafizə edən motivlərin formalaşmasına imkan verməmişdir.

XIX əsrdən başlayaraq insan şəxsiyyəti və onun qorunması dövlət üçün ümumi və əsas prinsip kimi formalaşmağa başlayır. Bu zəmində də ölüm cəzasına baxış dəyişir. Əgər keçmiş zamanlarda mövcud olan dövlətlərdə ölüm cəzasının tətbiqinə ucuz başa gəldiyi üçün maneəsiz yol verilirdisə, yeni dövrdə əksinə, onun ayrı-ayrı hallarda tətbiqinin zəruriliyini sübut etmək lazım gəlirdi.

Yeni dövrdə insana izzət verən və onu dəhşətə gətirən açıq edamlar tədricən ləğv edilir. Ümumiyyətlə, ölüm cəzasının tətbiqini rədd edən və ya onun tətbiqinə haqq qazandıran çoxsaylı təlimlər, mülahizələr yaranır.

Lakin XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq ölüm cəzasının məhkəmə təcrübəsində tətbiqindən tez-tez imtina edilir. Qanunvericilikdə ölüm cəzasının məhdudlaşdırılması, habelə bu cəzanın qanundan çıxarılması ilə bağlı tez-tez mülahizələr söylənilir və çıxışlar edilir. Ölüm cəzasının saxlanması mövqeyində duranlarla müqayisədə, onun əleyhdarları getdikcə üstünlük təşkil etməyə başlayır.

Bu dövrdə şəxsiyyətin qorunması sosial dəyərlər içərisində getdikcə ön plana çıxır. Tədricən feodal kötək hüququ dağılır, azadlıq və bərabərlik prinsipləri zəminində inkişaf edən burjuva cinayət qanunvericiliyi yaranır və möhkəmlənir. Yaranan yeni qanunlarla törədilməsinə görə barəsində ölüm cəzası nəzərdə tutulan cinayətlərin dairəsi getdikcə azaldılır.¹

Cəzanın sərtliyi deyil, onun tətbiqinin labüdlüyü cinayətdən çəkindirici qüvvəyə malik olması artıq çoxdan sübut edilmişdir. Ölüm cəzasının saxlanması tərəfdarları bu cəzanın şəxsin təkrar cinayət törətmə imkanını həmişəlik aradan qaldırdığını qeyd edirlər.

Fikrimizcə, uzun müddətə təyin edilən azadlıqdan məhrumetmə cəzası ilə də buna nail olmaq mümkündür.

Çezare Bekkariya yazırdı ki, cinayətlər insanların ehtiyacından və yoxsulluğundan, habelə insan ehtiraslarının toqquşması və mübarizəsindən doğur. O, ölüm hökmünün tətbiqinin kəskin məhdudlaşdırılmasının tərəfdarı, əzablı cəzaların, işgəncələrin əleyhdarı (qeyd edirdi ki, işgəncə heç zaman qanunvericinin qarşıya qoyduğu məqsədlərə nail olmağa imkan vermir, güclü iradəsi olan insanlara törətdikləri cinayətlərdən yayınmaq imkanı verir və iradəsi zəif olan, lakin cinayətin törədilməsində təqsiri olmayan insanlara cinayəti etiraf etməyə məcbur edir²) idi. Ç.Bekkariyanın fikrincə cəzanın məqsədi yeni cinayətlərin törədilməsinin qarşısını almaq və cinayətkarı islah etməkdir. Ç.Bekkariya dəfələrlə vurğulayırdı ki, cinayətkarlıqla mübarizə aparan məhkəmə hamının qanun qarşısında bərabərliyi prinsipini əsas götürməlidir. Hakimlərin və qanunvericinin özbaşınalığına son qoyulmalı və əməl qanunda cinayət kimi nəzərdə tutulmadıqda heç kəsə cəza verilməz.

¹ Вах: Cinayət hüququ. Ümumi hissə. s. 326-327.

² Вах: Чезаре Беккария. О преступлениях и наказаниях. М., 1939. s.259.

Beləliklə, Ç.Bekkariyanın göstərilən əsəri artıq o zamanlar təşəkkül tapmış hüquq sistemində ciddi dəyişikliklərin əsasını qoydu. F.Volter bu əsərin fransız nəşrinə müqəddimə yazdı. 1791-ci il məşhur fransız cinayət məcəlləsinin bir çox ideyaları bu əsərdən götürülmüşdü. Məcəlləyə görə yalnız təqsirə dair məsələ məhkəmənin ixtiyarına verilirdi, cəza isə məcəllənin özündə ağır cinayətlərə uyğun olaraq müəyyən olunurdu. Klassik cərəyanın nümayəndələrinin – Anselmanın, Feyerbaxın, Rossinin, Taqansevin və digərlərinin əsərlərində burjua cinayət hüququnun bütün əsas məsələləri elmi cəhətdən ətraflı əsaslandırılmışdır. Lakin “klassik məktəbin” nümayəndələrini səciyyələndirən əsas cəhət onların cinayət hüququnun problemlərinin həllinə tarixdən kənar yanaşması idi. Onlar ayrı-ayrı cinayət hüquq normalarını, anlayış və kateqoriyaları sosial-iqtisadi şəraitdən asılı olmayan əbədi və dəyişməz olduğunu göstərirdilər.

Göründüyü kimi, kapitalizmin müxtəlif inkişaf mərhələlərində burjuaziyanın mənafeələrini ifadə edən klassik “məktəb” onun hakimiyyət uğrunda mübarizəsi dövründə mütərəqqi rol oynadı, çünki bu məktəbin görüşləri feodal cinayət hüququnun ləğvinə kömək etdi. Çezare Bekkariyanın cinayət-hüquqi baxışları burjua cinayət qanunvericiliyinin və cinayət hüququ elminin inkişafında mühüm rol oynadı. Bu görüşlər klassik cərəyanın nümayəndələri tərəfindən mənimsənilmiş və yüz ildən çox burjua cinayət hüququ elmində üstün mövqeyini saxladı.

Məlum olduğu kimi, XVII-XVIII əsrlər yeni dövrün başlanması, burjua inqilabları dövrüdür. İnqilablar nəticəsində burjua dövləti və hüququ bərqərar oldu və burjua parlamentarizmini, burjua-demokratik təsisatların yaranmasını, burjua demokratik hüquq və azadlıqlarını elan edən tarixi sənədlər qəbul olundu. 1789-cu ildə başlamış mütləqiyyətin aradan qaldırılması və respublika quruluşunun yaradılması ilə nəticələnən Böyük Fransa inqilabı cinayət hüququ sahəsində burjua demokratiyasının əsas ideyalarını elan edib onları burjuaziya üçün klassik formada qanunvericilik qaydasında rəsmiləşdirdi. İnqilab zamanı bəyan olunmuş və cinayət qanunvericiliyində öz əksini tapmış mühüm prinsiplər bunlar idi: hamının cinayət qanunu qarşısında bərabərliyi, qanunda göstərilməyən əməl cinayət deyil və qanunda göstərilməyən cəza verilə bilməz, cəzanın ağırlığı cinayətin ağırlığına uyğun olması, imtiyazların ləğvi, xüsusi mülkiyyət azadlığı, qanunla qadağan olunmayan hər şeyi etmək azadlığı və s.

Qeyd olunduğu kimi Fransada yeni burjua hüququnun, o cümlədən cinayət hüququnun formalaşması hələ inqilab gedişində başladı. İnqilabın cinayət-hüquqi görüşləri XVIII əsrdə cinayət hüququnun klassik məktəbinin əsasını təşkil etmiş əsərlərdə nəzəri cəhətdən əsaslandırılmışdır. İnqilabi hüquq sistemləşdirilməmişdir, müxtəlif siyasəti əks etdirir və ziddiyyətlərlə səciyyələnirdi. Bununla belə yeni hüquq yuxarıda göstərilən yeni hüquqi prinsipləri həyata keçirirdi.

Görkəmli mütəfəkkirlərin əsərlərində öz əksini tapmış yeni mütərəqqi ideyalar, görüşlər, fəlsəfi prinsiplər siyasi inqilablar zamanı burjuaziyanın tələbləri öncə bəyannamələr, sonra isə qanunvericilik formasında öz ifadəsini tapmışdır. 1789-cu il Fransız bəyannaməsində insanların azad və bərabər hüquqlu olması göstərilir, azadlıq, mülkiyyət, təhlükəsizlik, xalqın zülmə qarşı müqavimət kimi “təbii və ayrılmaz” hüquqları elan olundu. Azadlıq, başqasına zərər vurmayan hər

nə varsa, etmək imkanı kimi müəyyən olundu. Azadlığın sərhədləri qanunla müəyyən olunurdu. Mülkiyyətin toxunulmaz və müqəddəs hüquq olduğu elan olundu.

Demokratik prinsiplərin ifadə olunduğu Hüquq bəyannaməsi feodalizmin və feodal dövlətinin ləğvinə yönəldilmiş sənəd idi. Şəxsiyyətin azadlığı və hüquqların bərabərliyi feodal məhdudiyyətlərinin və imtiyazlarının ləğvi demək idi. Qanunçuluq prinsipi feodal özbaşınalığına qarşı yönəlmişdi. Bəyannamənin bir çox müddəaları yeni hüququn formalaşması üçün əsaslı zəmin və mənbə oldu.

İnqilab dövründə Fransada yeni hüquq formalaşarkən hüququn mənbəyi kimi presedentə münasibət bildirildi. Belə ki, 16 avqust 1790-cı il Qanununun müddəalarına (II fəsil 10-cu maddə) əsasən məhkəmələrə “ümumi qaydalar və ümumməcburi presedentlər müəyyən etmək” qadağan olundu. Doğrudur, bu qadağa sonra dəyişdi (1804-cü il Mülki Məcəllənin 4-cü və 5-ci maddələri). Lakin fransız məhkəmələrinə aid bu fundamental dəyişikliklər hal-hazırda öz qüvvəsini saxlayır. Bu da belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, ciddi hüquq nəzəriyyəsi baxımından Fransada ümumiyyətlə presedent hüququ yoxdur” (lag jurisprudence)¹¹.

Bəyannamənin bilavasitə cinayət hüququna aid müddəaları aşağıdakılardır: “Qanun yalnız cəmiyyət üçün zərərli olan əməlləri qadağan edə bilər”¹², “qanunla qadağan olunmayan hər şeyə icazə verilir”, “qanun ümumi iradənin ifadəsidir”, “qanun həm himayə etdiyi zaman, həm də cəzalandırdığı zaman hamı üçün eyni olmalıdır” (mad. 6), “qanun yalnız zəruri cəzaları müəyyən edir”, “cinayət törədilənə qədər müəyyən olunmuş və elan olunmuş və qanuni tətbiq olunmuş qanun əsas götürülmədən heç kəs cəzalandırıla bilməz” (mad. 8).

Bu maddələrdə qanunçuluq, hamının cinayət qanunu qarşısında bərabərliyi, cəzaların və cinayətlərin mütənasibliyi, qanunun geriye qüvvəsinin yolverilməzliyi prinsipləri öz ifadəsini tapdı.

1791-ci il sentyabrın 3-də ölkə tarixində ilk konstitusiyaya qəbul olunduqdan sonra həmin ayın 25-də Fransanın ilk Cinayət Məcəlləsi təsdiq olundu. Məcəllənin tərtibçiləri (Lepeletye və b.) hələ inqilaba qədər səslənmiş böyük mütəfəkkirlərin cinayət hüququ sahəsində maarifçi ideyalara söykənirdi. Bu məcəllə cinayət hüququ sahəsində yeni, burjua qanunçuluğunun həyata keçirilməsini qarşıya məqsəd qoyur və yeni cinayət-hüquqi proqramı həyata keçirməyə cəhd edir. Məcəllənin müəllifləri 1789-cu il Bəyannaməsinin demokratik müddəalarını cinayət qanununun dilinə çevirməyə çalışdılar. Bu məcəllə cinayət hüququ sahəsində bəyannamədə elan olunmuş prinsipləri həyata keçirməklə yanaşı tarixi sənədin 17-ci maddəsində öz ifadəsini tapmış mülkiyyət hüququnun mühafizəsinə xüsusi diqqət verirdi.

1791-ci il Cinayət Məcəlləsi sadə və dəqiq struktura malik idi. Məcəllə ümumi və xüsusi hissələrə bölünmüşdü. Birinci hissədə (“Cəzalar haqqında”) cəzaların mükəmməl reqlamentasiyası həyata keçirildi. Artıq cəza sistemi nullum poena sine lege (qanunda göstərilməyən cəza yoxdur) prinsipinə uyğun olaraq müəyyən olunurdu. Orta əsr dövrü üçün tipik olan şikəstetmə cəzaları məcəlləyə daxil edilmədi. Mütəq müəyyən sanksiyaların göstərilməsinə baxmayaraq, ümumi hissə üçün səciyyəvi cəhət cəzanın ağırlığı ilə cinayətin ağırlığı

¹¹ Вах: Кросс Р. Прецедент в английском праве. М.: 1985, с. 32.

¹² Беккарианın tövsiyə etdiyi prinsiplərdən biri “cinayət cəmiyyətə vurulmuş zərər kimi dəyərləndirilməlidir”.

arasında mütənasiblik prinsipinin qeyd olunması idi. Hər bir cinayətə görə dəqiq müəyyən olunmuş sanksiyaların müəyyən olunması cəzanın seçilməsi zamanı hər hansı məhkəmə özbaşınalığını istisna edir və inqilaba qədərki dövrdə kral hakimlərinin çoxsaylı sui-istifadələrinə qarşı inqilabi qanunvericinin reaksiyasını əks etdirirdi.

Məcəllənin ikinci hissəsində ("Cinayətlər və cəzalar haqqında") nullum krimen sine lege prinsipi (qanunda göstərilməyən əməl cinayət deyil) əsasında cinayət sayılan əməllərin qəti siyahısı göstərilmişdir ki, bu da feodal cinayət hüququ ilə müqayisədə mütərəqqi addım idi. Məcəllənin xüsusi hissəsində burjuva hüququ üçün səciyyəvi olan bütün cinayətlərin ümumi qayda əleyhinə olan cinayətlərə və ayrı-ayrı şəxslərə qarşı olan cinayətlərə bölünməsi idi. Mülkiyyətin mühafizəsi əmlak cinayətlərinə dair fəsildə öz təzahürünü tapmışdır. Belə ki, maddələrin yarısından çoxu oğurluqdan bəhs edir. Mülkiyyət münasibətlərinə qəsd edənlərə qarşı daha sərt cəzalar nəzərdə tutulmuşdu (2 il həbsxana cəzasından 20 ilədək katorqa).

Orta əsr hüququ ilə müqayisədə cəzalar xeyli dərəcədə yumşaldılsa da, bütövlükdə kifayət qədər sərt idi. Təkcə bir faktı qeyd etmək kifayətdir ki, aşkar həyata keçirilən ölüm cəzası 35 halda nəzərdə tutulmuşdu. Rüsveyçı dirəyin yanında qoyma və başqa bu kimi rüsveyçı cəzalara rast gəlinir.

Klassik məktəbin ideyalarının 1791-ci il Fransız Cinayət Məcəlləsində həyata keçirilməsi müəyyən problemlər yaratdı. Fərdi fərqlərin və konkret situasiyaların əhəmiyyətinin nəzərə alınmaması o dərəcədə çeviklik tələb edirdi ki, buha nail olmaq müşkül məsələ idi. Məsələn, məcəllədə ilk dəfə və təkrarən törədilən cinayətlərin ayrılıqda qiymətləndirilməsinə rast gəlinmir. Cinayətin yetkinlik yaşına çatmış əqli cəhətdən natamam və ya fəaliyyət qabiliyyəti olmayan digər şəxs tərəfindən törədilib törədilməməsi nəzərə alınmadan yalnız əməlin səciyyəsi əsasında cəzanın təyin edilməsi də düzgün deyildi.

1791-ci il Cinayət Məcəlləsi burjuaziyanın ilk cinayət məcəlləsi adlana bilər. Bu məcəllə burjuaziyanın inqilabın nailiyyətlərinin qorunub saxlanılmasında maraqlı olduğu zaman yaradıldı. Buna görə məcəllədə yuxarıda göstərilən prinsiplər ardıcıl olaraq öz əksini tapdı.

Əksinqilabi 9 termidor çevrilişi, onun ardınca baş vermiş 18 brümer çevrilişi kapitalist münasibətlərinin qələbəsinə və iri burjuaziyanın hegemonluğunu təsbitlədi. Qəbul olunmuş yeni məcəllələr, o cümlədən 1810-cu il Cinayət Məcəlləsi də bu məqsədlərə xidmət edirdi.

1810-cu il Cinayət Məcəlləsi fərqli bir siyasi şəraitdə qəbul olundu. 1791-ci ildə burjuaziya inqilabın nailiyyətlərinin qorunub saxlanılmasında maraqlı olduğu halda 1810-cu ildə burjuaziya artıq əksinqilabi idi. Cinayət hüququnun köməyi ilə burjuaziya inqilabın ona sərfəli olan nəticələrini qoruyub saxlamağa çalışırdı. Bu mənada 1810-cu il Məcəlləsi bəzi məqamlarda əvvəlki məcəllə ilə müqayisədə geriyyətə doğru addım idi.

Buna baxmayaraq 1810-cu il məcəlləsi mühüm tarixi əhəmiyyət kəsb etmiş, tarixdə burjuaziyanın klassik məcəlləsi adlanmışdır. Bu məcəllə müəyyən düzəliş və əlavələrlə XX əsrin sonuna qədər qüvvəsini saxlamış və bir çox ölkələr üçün nümunə olmuşdur.

I Napoleonun dövründə inqilabi hüququn sistemləşdirilməsi baş vermişdir. İşlənib hazırlanmış 1810-cu il Cinayət Məcəlləsində yeni dövrün cinayət-hüquqi proqramı (klassik cinayət hüququ məktəbi) öz mü-kəmməl ifadəsini tapdı. Məcəllə 1789-cu il Bəyannaməsində formulə

edilmiş mütərəqqi ideyalar əsasında yaradıldı. İnqilab dövrünün qanunvericiliyi ilə müqayisədə bəzi məqamlarda geriləməsinə baxmayaraq bütövlükdə məcəllə öz dövrü üçün mütərəqqi sənəd olmuşdur. Burada hamının cinayət qanunu qarşısında bərabərliyi ideyası göstərilmiş, cinayətin aydın kriteriyaları tətbiq olunmuş, cəzaların dəqiq dairəsi müəyyən olunmuş və başqa yeniliklər öz əksini tapmışdır. Qısa ilkin müddəalar, habelə birinci və ikinci kitablar ümumi cəza məsələlərinə, onların növlərinə, cinayət məsuliyyətinə həsr olunmuşdu. Bunlar cinayət hüququnun əsas anlayış və prinsiplərinin ifadə olunduğu Məcəllənin bir növ ümumi hissəsi idi. Üçüncü və dördüncü kitablarda cinayət əməllərinin konkret siyahısı verilir və həmin əməllərə görə cəzaların növü və həcmi müəyyən olunur ki, bu da bu hissələri xüsusi hissə adlandırmağa əsas verir.

Klassik cinayət hüququ məktəbinin ideyalarına uyğun olaraq 1810-cu il Cinayət Məcəlləsində xüsusi olaraq qeyd olunmuşdur ki, cinayətlər qanunla qadağan olunmuş əməllərdir (maddə 1), cinayət qanununun geriyyə qüvvəsi yoxdur (maddə 4). Məcəllədə cinayətin iştirakçılarının məsuliyyətindən bəhs olunmasından, anlaşıq vəziyyətdə və ya məcburiyyət təsiri altında cinayəti törədən şəxslərin məsuliyyətdən azad olunmasından danışılırdı.

Cəzanın xarakterindən asılı olaraq cinayət əməllərinin növlərə bölünməsi göstərilir. Bunlar: əzablı və rüsvayçı cəzalarla cəzalandırılan cinayətlər, islah cəzaları nəzərdə tutan xətalər, polis cəzaları ilə cəzalandırılan polis hüquqpozmaları idi.

Bununla belə, Cinayət Məcəlləsi burjua hüququnun liberallaşması prosesini əks etdirirdi. Belə ki, kütləvi qorxutma prinsipini, talion prinsipini fərdi məsuliyyət və cəzanın adekvatlığı prinsipi əvəz etdi. İslah xarakterli tədbir kimi azadlıqdan məhrum etmə əsas cəza növü oldu. Cismani cəzalar praktiki olaraq aradan qaldırılır, ölüm cəzası nəzərdə tutan cinayətlərin sayı azalır, residiv hallarında sərtləşdirilən cinayət cəzaları meydana gəlir.

1810-cu il Cinayət Məcəlləsi fransız inqilabının əsas nailiyyətlərini qanunvericilik qaydasında təsbitləməli idi. Məcəllədə xüsusi mülkiyyətin müqəddəsliyi və sarsılmazlığı öz əksini tapdı. Bu prinsip təkəcə əmlak cinayətlərinə dair deyil, həm də bütövlükdə Məcəllənin əsasını təşkil etdi. Burada fəhlə hərəkətlərinə qarşı xüsusi olaraq yönəldilmiş bir sıra maddələrə (təkillərin qadağan olunması və s.) rast gəlmək olar.

Məcəllə feodal cinayət hüququndan götürülmüş damğalama, rüsvayçı dirəyin yanına qoyma, ata qatillərinin sağ əlinin kəsilməsi və digər tədbirləri bərpa etməklə cəza sahəsində geriyyə addım atdı.

Həm 1791-ci il, həm də 1810-cu il Cinayət Məcəllələrində cinayətin klassik formal tərfi verilmişdir. 1810-cu il Məcəlləsinin 1-ci maddəsində sosial təhlükəlilik dərəcəsinə görə cinayətin kriminal əməl, kriminal xəta və kriminal pozuntu kimi növləri fərqləndirilir. Kriminal əməl barəsində rüsvayçı və əzablı cəzalar tətbiq edilən əməl, kriminal xəta barəsində islahedici cəza tətbiq edilən davranış kimi, kriminal pozuntu isə törədilməsinə görə polis cəzası tətbiq edilən əməl kimi xarakterizə edilirdi. Belə tərif məhkəmə hakimiyyətinin fəaliyyətini qanuni çərçivəyə yönəltməyə də cinayətin sosial təbiətini açmadığına görə formal xarakterə malikdir.

Göstərilən tərif bəzi dəyişikliklərlə bu gün də Fransanın cinayət qanununda saxlanılır. Belə ki, Fransanın yeni Cinayət Məcəlləsində sosial təhlükəlilik dərəcəsinə görə və əməlin yetirdiyi ziyanın ağırlığı

dərəcəsiindən asılı olaraq cinayətlərin kriminal əməl, kriminal xəta və kriminal pozuntu kimi növləri fərqləndirilir. Cinayətin maddi tərifininin verilməsinə ilk cəhd maarifçi-humanist, klassik hüquq məktəbinin görkəmli nümayəndəsi Çezare Bekkariya tərəfindən verilmişdir. Bekkariya cinayəti ictimai qaydaya, cəmiyyətə ziyan gətirən əməl hesab edirdi¹³.

Xeyli dərəcədə ideologiya ilə bağlı olsa da cinayətin daha uğurlu maddi tərfi Sovet cinayət hüququnda verilmişdir. Belə ki, RSFSR cinayət hüququ üzrə 1919-cu ildə qəbul edilən rəhbər başlanğıcların 6-cı maddəsində deyilirdi ki, cinayət hakim ictimai münasibətlər sistemi üçün sosial təhlükəli olan əməldir. Bu ideya sonradan 1922-ci ildə qəbul edilən Cinayət Məcəlləsində təsbit edildi. Lakin 1922-ci ildə qəbul edilən Cinayət Məcəlləsində cinayətə verilən maddi tərif tam ideoloji məzmunla malik idi. Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin (1922-ci il) 6-cı maddəsində deyilirdi: “Kommunizmə keçid dövründə fəhlə-kəndli hakimiyyəti tərəfindən müəyyən edilən Sovet quruluşunun əsaslarını və hüquq qaydalarını təhlükə altına alan hər hansı ictimai təhlükəli hərəkət və ya hərəkətsizlik cinayət sayılır”.

Burada cinayətin sosial təbiətini açmaq, onun ictimai münasibətlər üçün, mövcud ictimai qaydalar üçün təhlükəli olmasını göstərmək tərfin müsbət cəhəti kimi qeyd edilməlidir. Tərfidə cinayətin sosial mahiyyətinin qeyd edilməsi cinayətin yeni maddi anlayışını yaradırdı.

Lakin qeyd olunan müsbət cəhətlə yanaşı cinayətin tərfində tənqidi mülahizə doğuran cəhətlər də var idi. Bunlara aşağıdakılar aid edilə bilər:

a) anlayışa cinayətin qeyri-hüquqilik əlaməti daxil edilmirdi; cinayət sayılan əməllərin qanunda qəti olaraq göstərilməsi məsələsi açıq qalırdı;

b) o dövrün təsəvvürünə görə qurulması labüd hesab edilən kommunizmə keçid dövründə yalnız fəhlə-kəndli hakimiyyətinin mənafeyinə uyğun münasibətlərin qorunduğunun tərfidə daxil edilməsi elmi tərəkürdən daha çox ideoloji mülahizələrlə bağlı idi¹⁴.

Məcəllənin birinci kitabı cinayət (yəni əzablı və rüsvayçı) və islah cəzalarına həsr olunmuşdur. Əzablı və rüsvayçı cəzalara ölüm cəzası, ömürlük və müddətli katorqa işləri, deportasiya (imperiyanın hüdudlarından kənara sürgün), sakitedici ev aid idi. Bəzi hallarda göstərilən cəzalarla yanaşı eyni zamanda damğalama da əlavə oluna bilərdi. Rüsvayçı cəzaları boyunca rüsvayçı dirəyin yanında qoyma, sürgün, mülki düşkünlük (seçki hüququndan məhrum etmə, vəzifələr tuta bilməməsi) təşkil edirdi. Feodal cinayət hüququnun qalığı kimi damğalama, rüsvayçı dirəyin yanına qoyma cəzalarını məcəlləyə daxil edən qanunverici cəza sahəsində əslində geriyyə doğru addım atdı.

İslah cəzaları sırasında məcəllə islah müəssisəsində müddətli həbs, bəzi hüquqlardan – siyasi, mülki və ya ailə hüquqlarından müvəqqəti məhrum etmə, cərimə cəzasını göstərir.

Göründüyü kimi, məcəllə xeyli dərəcədə sərt cəzalar nəzərdə tutur ki, bu da onun feodal hüququnun təsiri altında olmasından xəbər verir.

Məcəllə cəzanın tətbiqi qaydasını tərffüatı ilə təsvir edir. Belə ki, 12-ci və 13-cü maddələrdə ölüm cəzasının həyata keçirilməsindən bəhs

¹³ Bax: Бажанов М.И. Уголовное право Украины. Общая часть. Днепропетровск, 1992, s.19.

¹⁴ Bax: Cinayət hüququ. Ümumi hissə. B.: 1995, s.46-47.

edir: ölümə məhkum olunmuş hər kəsin boynu vurulur. Ölümə məhkum olunmuş ata qatili edam yerinə köynəkdə, ayaqyalın başında qara örtük gətirilirdi (o eşafota çıxarılırdı, məhkəmə pristavı xalq qarşısında ittiham hökmünü oxuduqdan sonra onun sağ əli kəsilir və dərhal edam olunurdu). Digər cəzaların da icrası geniş təsvir olunurdu.

Sərt cəzaların aşkar şəkildə həyata keçirilməsi göstərir ki, cəzanın əsas məqsədi əvvəlki kimi qorxutma idi.

Cinayət Məcəlləsinin ikinci kitabı məsuliyyətin və məsuliyyətdən azad olunmanın əsaslarını müəyyən edir (anlaqsızlıq, cinayətin məcburiyyət təsiri altında törədilməsi). İştirakçılığın müxtəlif formalarından (təhrikçi və köməkçilərdən) geniş danışılır. Məcəllə cinayət məsuliyyətinin minimal yaş həddini müəyyən etmir, lakin 16 yaşa qədər olan şəxslərə daha yüngül cəzanın tətbiq olunmasını nəzərdə tuturdu. Məhkum olunanın anlaqlı olub-olmamasından asılı olaraq məsuliyyət dərəcəsi müəyyən olunurdu.

Lakin fransız qanunvericisi hələ həmin zaman üçün cinayət hüququnun bir sıra əhəmiyyətli məsələlərini işləyib hazırlamamışdı. Belə ki, təqsirin formaları müəyyən olunmurdu, cinayətlərin məcmuundan, müddətlərdən bəhs olunmurdu. Məcəllədə cinayət etməyə cəhd göstərilərsə də, bu, başa çatmış cinayətə bərabər tutulurdu (əgər cinayət əməli şəxsin iradəsindən asılı olmayan səbəblərə görə başa çatdırılmırsa).

Həmin dövrdə cinayət hüququnda aktual əhəmiyyət kəsb edən məsələlərdən biri səbəbli əlaqə məsələsi idi. XIX əsrdən başlayaraq burjuva kriminalistləri, xüsusən həyat və səhhət əleyhinə olan cinayətlərə görə məsuliyyətin kazual formada həllinə dair orta əsr təliminə qarşı qəti çıxış etdilər. Onlar cinayət hüququnda səbəbli əlaqənin anlayışının işlənməsinə və onun müsbət həllinə tələb yarandığını əsaslandırırırdılar¹⁵.

Burjuva ölkələrində səbəbli əlaqə probleminin nəzəri tədqiqinə maraq müxtəlif olmuşdur. Məs., fransız kriminalistləri səbəbli əlaqə haqqında təlimə geniş nəzəri təhlil vermir, bu məsələnin həllini məhkəmə təcrübəsinin səlahiyyətinə aid edirdi.

Məcəllənin üçüncü kitabı cinayətlərə və xətalara həsr olunmuşdu. Onların isə iki növü – ümumi və xüsusi hüquqpozmalar fərqləndirilirdi. Ümumi hüquqpozmalara dövlətin təhlükəsizliyinə, imperiya konstitusiyasına, ictimai asayişə qarşı yönəldilmiş hərəkətlər aid idi.

Dörd maddə imperatorun şəxsiyyətinə həsr olunmuşdu. Belə ki, imperatorun şəxsiyyətinə, onun ailə üzvlərinə qarşı sui-qəsd, vəliəhdlik qaydasını dəyişmək məqsədilə sui-qəsd ciddi cəzalandırılırdı.

Feodal hüququndan fərqli olaraq ümumi cinayətlər sırasında məcəllə dini cənayətləri göstərmirdi.

Məcəllənin dördüncü kitabı polis hüquqpozmalarına və cəzalarına həsr olunmuşdu.

Ayrı-ayrı şəxslərə qarşı yönəldilmiş cinayətlərin obyektı ya şəxsiyyət yaxud da mülkiyyət idi. Maddələrin yarısından çoxu mülkiyyətin mühafizəsinə həsr olunmuşdu. Məcəllə müxtəlif növ oğurluq cinayətlərindən bəhs edir və bu cür cinayətlərə görə sərt cəzalar nəzərdə tuturdu. Diqqəti cəlb edən cəhətlərdən biri odur ki, məcəllə mülkiyyət əleyhinə olan cinayətlərə hər hansı emalatxanada işi müvəqqəti dayandırmaq və ya işin başlanmasına yol verməmək məqsədilə fəhlələrin tətillərini aid edir. Göründüyü kimi, qanunverici mülkiyyət

¹⁵ Церетели Т.В. Причинная связь в уголовном праве. М.: 1960, с.73.

münasibətlərinin mühafizəsinə xüsusi diqqət vermişdir. Əgər 1804-cü il Mülki Məcəllə mülkiyyət hüququnu təsdiq edirdisə, sözü gedən cinayət məəcəlləsi bu hüququn maksimum mühafizəsinə təmin edirdi.

Məcəllənin üstün cəhətlərindən biri onun aydın, dəqiq və səlis dildə yazılmasıdır.

Fransız cəmiyyətində demokratik proseslərin sonrakı inkişafı cinayət-hüquq institutlarının liberallaşmasına gətirib çıxardı. Belə ki, feodalizmin qalıqlarını təşkil edən 1810-cu il Cinayət Məcəlləsinin açıq-aşkar antidemokratik müddəaları müxtəlif zamanlarda ləğv olundu. 1832-ci ildə damğalama, rüsvayçı dirəyin yanında qoyma və əlin kəsilməsi, 1848-ci ildə siyasi cinayətlərə görə ölüm cəzası, 1854-cü ildə vətəndaşlıq ölümü ləğv olundu. Lakin ölüm cəzası üzrə hökmün açıq-aşkar icrası haqqında maddə 1939-cu ilə qədər qüvvədə qalmışdır. 1912-ci ildə cinayət məsuliyyətinin minimum yaş həddi – 13 yaş müəyyən olundu. Cinayət Məcəlləsinə bilavasitə daxil edilən yeniliklərdən başqa cinayət hüququ məəcəllə ilə paralel olaraq qüvvədə olan bir sıra yeni qanunların qəbul olunması yolu ilə inkişaf etdi.

İkinci imperiya dövründə (1852-1870-ci illər) cinayət siyasəti sahəsində liberallaşma prosesi davam etmişdir. Liberallaşma bir sıra cinayətlər və yüksək sosial təhlükə kəsb etməyən şəxslər barədə sanksiyaların zəifləməsində öz təzahürünü tapdı. Belə ki, 1885-ci ildə xüsusi qanunla cəzasının ən azı yarısını (residivistlər üçün – üçdə ikisini) çəkmiş şəxslərə aid edilən şərti azad etmə tətbiq olundu. Şərti azad etmə üçün azadlıqdan məhrum etmə yerinin administrasiyası tərəfindən məhkumun yaxşı davranışının, habelə həbsxanadan azad olunduqdan sonra onun “vicdanlı yaşamasının” mümkünlüyünün təsdiqlənməsi tələb olunurdu. Lakin şərti azad etmə deportasiyaya, müstəmləkələrdə katorqaya, ömürlük həbs cəzasına məhkum olunmuş şəxslərə şamil edilmirdi.

Beləliklə, yeni dövrün hüququ inqilabi burjuaziyanın nailiyyətlərinin hüquqi dilə çevrilməsinə yönəlmişdi. Napoleon dövrünün digər məəcəllələri kimi 1810-cu il Cinayət Məcəlləsi hüququn yeni prinsiplərini, yeni hüquqi doktrinanı, yeni təsnifatı ehtiva edirdi. Fransada bu şəkildə təşəkkül tapmış burjua hüququ bütün Avropa hüququnun əsasını təşkil etmişdir. Sonralar Fransa burjua hüququ qitə hüquq sisteminin formalaşması üçün zəmin oldu. Onun əsas əlamətləri: 1) qanun hüququn əsas mənbəyidir; 2) hüququn sistemləşdirilməsi, məəcəllələrin mövcudluğu; 3) hüququn ümumi və xüsusi hüquqa bölgüsü; 4) Roma hüququnun böyük təsiri.

Fransada cinayət hüququnun liberallaşması, radikal cinayət-hüquqi islahatlar XX əsrdə də davam etmişdir. 1992-ci ilin iyulunda cinayət hüququnda həyata keçirilən dəyişikliklərin nəticəsi olaraq yeni Cinayət Məcəlləsi qəbul olunmuşdu. 1810-cu il Məcəlləsinə tam əvəz etmiş yeni Məcəllə 1994-cü ildə qüvvəyə mindi.

РОЛЬ КЛАССИЧЕСКОЙ ШКОЛЫ В ФОРМИРОВАНИИ И РАЗВИТИЕ НОВОГО УГОЛОВНОГО ПРАВА ФРАНЦИИ В XVIII-XIX ВВ.

Э.К.НАБИЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье говорится о классовой природе преступления, о несправедливостях, о неопределенности понятия преступления, о привлечении к ответственности и наказании без вины в древний период и средневековье, исследуются другие вопросы, господствовавшие в уголовном праве европейских стран на примере Франции в средневековье.

В работе исследуется роль классической и позитивистской школ в формировании и развитии нового уголовного права Франции в новое время, рассматриваются основные идеи, философские принципы классической школы.

CLASSIC SCHOOL, FORMATION AND DEVELOPMENT OF THE NEW CRIME LAW IN FRANCE FOR XVIII-XIX CENTURIES

E.G.NABIEV

SUMMARY

The article has been devoted to the class nature of the crime in the ancient and middle centuries, to the injustices, the indefinite conception of crime, calling to account and punish without guilty and also other problems, dominated in the crime law of European countries as an example of France in the middle centuries are investigated here.

The role of the classic and positivist schools in the new crime law formation and development for the new period, basic ideas, philosophical principles of the classic school are studied in this work.